

Una primera nota sobre Europa

Joan Fuster

Què és Europa? On va Europa? És inevitable que, en moments de crisi, els europeus ens fem una vegada i altra les mateixes preguntes. I ara, quan la tirania dels mercats no sols humilia i desdiu la sobirania dels estats, com ha posat en relleu de manera ignominiosa el cas de Grècia, sinó que amenaça el procés mateix de construcció europea i fa ressorgir de nou els vells egoismes nacionals —dels Estats-nació— que fa uns anys semblaven ja arraconats, és bo que en les tornem a fer. Europa és sobretot història, una història compartida des de fa almenys dos mil·lennis, des de l'Imperi romà, que era encara un imperi mediterrani, o l'Imperi carolingi, que era ja un imperi continental, com ho era també la Cristiandat medieval o, més tard, l'Humanisme, el Renaixement, la Reforma —i el seu contrapunt catòlic, la Contrareforma—, la Revolució científica del segle XVII, la Il·lustració..., que foren tots moviments paneuropeus, encara que en uns països brillaren o s'il·luminaren més que en altres. I Europa és també memòria, record pròxim, sobretot d'aquella llarga guerra civil que la devastà durant tres quarts de segle, de 1870 a 1945, i que com la Guerra dels Cent Anys medieval també tingué altres escenaris i altres conflictes derivats, com les guerres dels Balcans o la guerra civil espanyola. La idea d'Europa està feta tant d'aquella història més remota, que s'estudia als manuals escolars, com d'aquesta memòria més immediata, que encara és record viu, viscut, per a moltes famílies. Però Europa és també, o és sobretot, futur, un futur millor i possible que ha estat invocat moltes vegades en la nostra història recent i que sovint ha estat l'única esperança en els moments més greus de crisi i desesperança.

Com ara el 1948, quan feia tres anys que havia acabat la Segona Guerra Mundial però Espanya encara vivia sota una dictadura militar que continuava actuant —afusellant, tancant en la presó, depurant de l'administració, multant, prohibint, perseguint— com si no hagués acabat la guerra que havia guanyat. El 1948, un jove Joan Fuster de només vint-i-cinc anys, immers en un procés d'evolució ideològica cap al liberalisme, escrivia en el número 3 (setembre-octubre) de la revista Esclat, publicada per l'editorial Torre, de Xavier Casp i Miquel Adlert, l'article «Una primera nota sobre Europa», que, de fet, era també un dels seus primers assaigs.

Que Europa era un tema que el preocupava, perquè era un espill on mirar-se i mirar també el futur, ho mostra el fet que hi dedicàs en els mesos següents altres tres articles publicats en la revista Verbo, que dirigien José Albi i ell mateix: «Otras cosas sobre Europa», «Otras cosas sobre Europa II» i «Desorientaciones sobre Oriente», signats com a F. Ortells (és a dir, amb la inicial del seu primer cognom i el segon cognom complet).

Si —escriu Fuster— per als intel·lectuals europeus del període d'entreguerres, la Primera Guerra Mundial havia estat, a més d'un carnatge sense precedents, i sobretot, per això mateix, una crisi moral, una «radical desmoralització», una crisi de «civilització», que amb la Segona Guerra Mundial «arribà a l'extrem», la solució a la desesperança es troba en la «idea d'Europa», en la «invenció d'Europa», en «Europa com a futur», en «el somni d'una Europa unida», expressions que apareixen totes en l'article, igual que la d'Europa com a «solució». Per a un intel·lectual, i un intel·lectual dissident, com és Fuster, «Europa, en definitiva, no és sinó el dret a l'heterodòxia», una «tradició intel·lectual», una «esperança política» enfront de la «política de rancor que han fet els nacionalismes —els Estats— europeus» i «un imperatiu moral, una obligació indeclinable, per a tots nosaltres». Quasi setanta anys després, aquestes aspiracions continuen vigents, com també es mantenen vius els obstacles i els problemes i la convicció que, malgrat tot, Europa segueix sent l'única solució de futur.

Antoni Furió

1

«Nosaltres, les civilitzacions, sabem ara que som mortals». Quan el poeta ho va dir no formulava una simple conclusió dogmàtica, a les envistes dels daltabaixos de la Història. Ara, aquest fiblant adverbí de temps, donava a les seues paraules una precisió tremenda: s'expressava més que res un fort sentiment —o pressentiment— de catàstrofe. D'imminències penosament torbadores. Que si la convicció —convicció i especulació— d'una decadència ineluctable venia arrossegant ja una llarga vida als llibres europeus, d'ençà de la guerra del 18 —d'ençà, poc més o menys, de l'obra de Spengler— es transforma en obsessió, en dèria intensa, creixent. No seria exagerat referir-se, parlant-ne, a un cert histerisme intel·lectual. I moral: una radical desmoralització. Hi hagué, hi ha encara, pertot, l'angúnia per una —veritablement sentida— insuficiència de la nostra vella civilització: d'allò en què s'havia convertit la nostra bella civilització. Crisi, almenys. Crisi no exclusivament espiritual —o per espiritual, total. En cada home —vull dir, en cada cor atent al seu propi ritme— aquesta crisi prenia —pren— el nom de descoratjament i l'afany de noves solucions. A la salvació —hom va dir-se— podien emmenar molts camins —uns altres camins.

Primer va haver-hi un floriment de tendències orientalizants: Keyserling, Romain Rolland. Una incongruent expansió del budisme al nostre continent. La *saison* Tagore. I,

particularment, aquella etapa del pensament alemany —alimentada, sens dubte, per uns explicables ressentiment i antillatinisme— en què aquell va donar-se —com deia Thomas Mann— «a l'Orient de Dostoievski» fins al punt de rebre amb goig la frase d'un crític francès que afirmava «que l'ànima alemanya és asiàtica en la seva essència futura». (Tot això, queda arxivat —i condemnat— a la *Défense de l'Occident*, de Henri Massis.) Però aquestes metzines orientals, entre delicades i enormes, no aconseguiren res. Eren massa estranyes a la naturalesa europea —naturalesa primera o segona, com vulgueu— de l'home europeu. Tanmateix, la certesa de trobar-se enmig —dins— d'una fallida potser insuperable, era tan clara com ho havia estat abans. I també va parlar-se'n de novel·les —obscuras— Edats mitjanes. Per últim, hi començaren a prendre cos unes altres tendències, extenses i per tant decisives: un misticisme polític —nacionalista— i un misticisme social —classista. Aquest darrer encara plana aclaparadorament amenaçant sobre els pobles i els esperits d'Europa.

Amb la guerra del 39, la crisi —agreujada a cada solució intentada, si és que, en definitiva, la crisi no eren les mateixes solucions dissolvents—, la crisi, dic, arribà a l'extrem. Que és tant com dir que s'iniciava el seu desenllaç. L'europeu va adonant-se que si, realment, viu en un món o perspectiva desequilibrats no és sinó en tant que els punts de partida europeus han estat abandonats. Abandonats per ell, precisament. El despertar va fent-se a colps de tragèdia, a força d'esgotar dreceres que no trauen cap, a costa de la desesperança més desesperada. En aquest sentit, el reviscolament religiós als medis intel·lectuals de tot arreu és ben revelador. Igualment ho és —i ací havíem d'arribar— l'extraordinària actualitat —és a dir, qualitat d'inevitable— que ha assolit la idea d'Europa. Europa com a futur. I aquesta invenció d'Europa està fent-se àdhuc en l'ordre polític —que ja és dir! El somni d'una Europa unida ha passat de mans —o caps— dels teòrics a mans —o peus, ja veurem— de gran nombre de polítics de tots els països.

Europa, en suma, és redescoberta ara com a encarnació de valors d'una vigència imprescriptible. Les civilitzacions seran moridores, com diu la frase de Paul Valéry; però hi ha moltes maneres de vèncer la mort. I una d'elles és saber-se —voler-se, sentir-se— immortal. I mai no ha estat tan evident per a l'home europeu la solució buscada, l'única solució buscable. Que la troba —la trobarà— al seu dintre mateix.

2

No sé si abans de demanar-se què és Europa convindria aclarir —assegurar-se, assegurar els altres— si Europa és —en el cas que es tracte de qüestions distintes. Tothom que s'hi ha acostat ho ha fet a través de les pròpies preferències ideològiques. Per bé que la relativa homogeneïtat dels creients en l'europeïtat dóna a llurs resultats alguns trets comuns. Vegeu, per exemple, un concepte de Paul Valéry: «Tota raça i tota terra que ha estat successivament romanitzada, cristianitzada i sotmesa, quant a la intel·ligència, a la disciplina dels grecs, és absolutament europea». Aquests tres elements —Grècia, Roma, cristianisme, el que tenen

de profundament sobretemporal— constituïxen la base des de la qual s'aixecaren els pobles europeus. Però cal considerar-los també no com a estadis passats, i que sols com a tals tenen importància, sinó com a substàncies d'una realitat actual. Clar és que en la formació —o potser en la deformació?— d'Europa entren moltes coses més; però indubtablement Valéry insistia en el fonamental —en els fonaments. I a partir d'aquest esquema definidor ha estat fàcil determinar les desviacions, les traïcions —les causes de la crisi. Crec que massa fàcil i tot. Cada metge ha opinat sobre la malaltia segons un seu particular criteri, i seria molt aventurat decantar-se per cap dels diagnòstics si és que volem traure una conseqüència relativament objectiva. I a cada diagnòstic, una recepta. Potser, en última instància, convindrà més d'un diagnòstic —i més d'una recepta.

D'entrada, caldria esbrinar la validesa d'una interpretació que accentue el religiós. Alguns en prescindixen, en principi: entre altres raons, perquè la religió —que, no obstant, és un ingredient transcendental— però encara transcendent —d'Europa— té un abast completament distint. Almenys, aquesta és la tesi que, entre nosaltres, ha defensat Joan Estelrich: dins l'àmbit actual i integrador d'Europa no caben els exclusivismes confessionals —com tampoc els polítics o els classistes—, però sense oblidar l'arrel cristiana de la nostra civilització. (En canvi, Eugeni d'Ors identifica Europa —una Europa ideal— i catolicisme, en considerar la cultura europea com la Cultura —vol dir-se la cultura única, unitària, universal— i sustentar la indestructible centralitat de Roma.) Si evitem la caracterització religiosa, no es pot parlar de la Reforma —mentre és discrepància dogmàtica— com d'un primer pas en la disgregació o impurificació d'una suposta Europa inicial. És més: veritablement la idea moderna d'Europa naix amb la Reforma, o més en concret, amb la desaparició de la Cristiandat com a institució viva. Europa és la nova força unitiva que ve —que ha de venir encara— a substituir l'ordre medieval que cessa.

I de la Reforma fins avui són innumerables els atemptats que, de dins d'Europa, s'han dirigit contra la unitat i l'essència del cristianisme. I igualment contra la intel·ligència: penseu, com algú ha fet notar, en el to general de la filosofia actual. Que de l'antiracionalisme se n'ha passat a un irracionalisme furiós, a un vitalisme tipus Ludwig Klages. Un curiós culminament el representa, a hores d'ara, la conjunció sobrerrealisme-comunisme. Però davant d'aquestes observacions hom podria objectar, i ésser admissible l'objecció: que tampoc no caben, al si d'Europa, exclusivismes filosòfics ni estètics. Si Europa, en definitiva, no és sinó el dret a l'heterodòxia, no sabrem excomunicar per antieuropees més que aquelles actituds incapaces de la ironia, de la concessió de *la part du feu*. Les actituds antiliberals.

A part d'altres motivacions, de caràcter polític —la pèrdua del paper rector al món dels pobles europeus, llurs cruentes dissensions—, al compte de les causes de la relaxació —o negació— de l'esperit europeu haurem d'afegir el fenomen analitzat per Ortega y Gasset sota el denominatiu de «la rebel·lió de les masses». La dictadura de l'home vulgar. Que s'oposa violentament a tota la genealogia de delicadeses i nobleses que és el patrimoni Europa. I mai com als nostres dies no havia aconseguit l'home europeu —l'arquetipus d'humanitat

europaea— una definició tan contundent. No tant pel que és com pel que no és. Limita —és a dir, té una frontera, una virtual i ensem necessària «enemistat»— d'un costat, amb l'home *babbitt*, de l'altre, amb l'home col·lectiu. Amèrica i Àsia —en resum: dues negacions de la vàlua de la personalitat, de les exigències de la personalitat, dues manifestacions primitivistes. Però hi ha el contagi —l'hi ha hagut. El perill, el mal mateix ja, és a dins de casa nostra. La rabiosa rapidesa amb què les gents d'Europa vénen tendint a fer-se home-massa —*babbitt* o col·lectivitzat.

I també caldria dir alguna cosa sobre el pols moral de l'home europeu després dels darrers tràngols. No parlarem del solatge de ressentiment que va acumulant-se pertot. I l'existencialisme —que ha deixat d'ésser aquella mera mena d'hermenèutica de l'angoixa que semblava, chez Heidegger, per convertir-se en un monstruós sibaritisme de l'angoixa—, l'existencialisme, flor indefugible de la nostra conjuntura, és prova suficient del grau de dissolució —de desesperament—, de consciència de derrota íntima —a què hem arribat.

3

Però Europa és quelcom més que un sentiment o una possibilitat que bateguen a l'home interior —o profund— de l'europeu. Perquè Europa és, sobretot, una solució. I és per això que els esperits alerta s'hi han fixat des d'un principi, l'han convertida en problema —en cosa punyentment viva—, en consigna de les seleccions. És per això que els polítics n'hauran de fer l'slogan il·lusionador, que desplace els mites vells i nous que es disputen els nostres homes. I Europa és, primer que res, una tradició intel·lectual. I una tradició no és simplement un passat —un record, una enyorança—, ans bé una continuïtat d'aspiracions fecundes. No sols una supervivència, sinó més encara, una vivència —una vivència actual i insubornable. Una tradició en la qual tots formem, i a la qual no ens podem —ni devem— sostroure. Hi ha moltes arrels encara gerdes, potents, molts valors que encara tenen—per dir-ho també amb paraules de Valéry —«una autoritat i una significació». Que encara en tenen i que han de tenir-ne més cada dia, enfront de la desorientació axiològica del nostre temps. A més a més, que hi ha una certa dosi de veritat —a l'art contemporani hem trobat alguna confirmació— en allò que «tot el que no és tradició és plagi».

I Europa és una esperança política. Perquè aqueixa política de rancor que han fet els nacionalismes —els Estats— europeus, en especial durant els últims cent anys, havia de desembocar en la fatalitat de la guerra, en una psicosi de recel —i després de les darreres experiències bèl·liques, en el terror o el desori més roents. Europa aparegué com el projecte unitari que podia desenterbolir el panorama. Significava per als problemes europeus —diria's— la versió actual de l'Imperi romà, d'aquell Imperi en la restauració del qual posava el Dant l'única oportunitat de pau al món. Però açò, fins ara, havia estat simplement una utopia, i encara de mires prou modestes, dels paneuropeistes a l'estil del comte Coudenhove

Kalergi. Avui, l'instint de conservació de les nacions europees davant d'algun dels perills més grans que ha conegut llur història, les duu a abandonar la postura nacionalista. *L'Europe sera fédérée ou deviendra cosaque*, profetitzà agudament Napoleó. Sembla que, per fi, els rectors polítics del continent comencen a adonar-se dels avantatges de la unitat. Potser la por aconseguisca allò que no van poder els raonaments dels millors.

Europa és també, per a tots nosaltres, un imperatiu moral, una obligació indeclinable. Hi ha quelcom que cal salvar, del vell; hi ha quelcom que cal bastir de nou. Ambdues coses tenen el mateix nom: Europa. Davant d'aquesta «invasió vertical dels bàrbars» que és l'epifania de l'home-massa, i la probabilitat d'unes altres invasions francament horitzontals, no podem pas quedar-nos al marge. La neutralitat no és lícita quan és l'Esperit un dels contendents. I davant les altres malalties morals: de cara a les filosofies del pessimisme i el desesper, la proclamació de moltes veritats —de moltes esperances—, de molta fe. Que potser tot es reduïx a la falta d'una fe en qualsevol cosa. I en lluita contra algun altre misticisme, seria bo pensar en un possible misticisme de la intel·ligència.

1948